

Олександр Боронь

DOI: 10.33608/0236-1477.2019.05.54-57
УДК 002:676.236

ПРО ГЕРБОВИЙ ПАПІР ШЕВЧЕНКОВОЇ ВІДПУСКНОЇ

Автор зосередився на розгляді різних згадок про суму, яку було заплачено П. Енгельгардтові за звільнення Шевченка з кріпацтва, і пояснив, чому відпускну було оформлено на гербовому папері для угод вартістю до 1000 рублів, хоча свобода поета коштувала 2500 рублів асигнаціями.
Ключові слова: гербовий папір, відпускну, кріпацтво.

Oleksandr Boron. About Stamped Paper of Shevchenko's Release

The author focused on examining various references concerning the amount paid to P. Engelgardt for the liberation of T. Shevchenko from serfdom. The article explains why the release was issued on the stamped paper for the transactions worth up to 1000 rubles, although the freedom of the poet cost 2500 rubles in banknotes.

Keywords: T. Shevchenko, stamped paper, release, serfdom.

Відпускну Тараса Шевченка від 22 квітня 1838 р. оформлено на двох піваркушах білого гербового паперу, перший із яких у правому горішньому куті має штамп із гербом і написами: “Для письма крепостей до 1000 рублей”, “Цена три рубли” (див. іл.). Однак Шевченкову свободу було куплено за 2500 рублів асигнаціями. Як пояснити таку суперечність?

У тексті відпускнуї немає ні слова про виплачену П. Енгельгардтові суму. Про неї ми знаємо з Шевченкової автобіографії: “В. А. Жуковский с помощью графа М. Ю. Вельегорского устроили лотерею в 2500 рублей ассигнациями, и этою ценою была куплена свобода Т. Ш[евченко] в 1838 году, апреля 22” [13, 193]. Утім, текст автобіографії, як відомо, містить чимало неточностей та спрощень. Цю ж суму двічі названо у великою мірою автобіографічній повісті “Художник” (1856). Поміщик заявляє Олексію Венеціанову: “Так вот же вам моя решительная цена: 2500 рублей!” [12, 135]. Далі оповідач пояснює: “Карл Брюллов написал портрет Жуковского, а Жуковский и граф Вельегорский

этот самый портрет предложили августейшему семейству за 2500 руб[лей] ассиг[нациями] и за эти деньги освободили моего ученика” [12, 146], – проте документально суму не підтверджено.

Свого часу М. Моренець розшукав документ, що доводив виграш у лотереї імператриці Олександри Федорівни (вона відразу передарувала картину сину Олександрю, наставником якого, власне, і був В. Жуковський). У записі в книзі грошових сум цариці від 25 квітня сказано: “Действ[ительной] ст[атской] советнице Ю. Ф. Барановой, за билеты на лотерею, в которой ея величеством выигран портрет В. А. Жуковского, четыреста рублей” [11, 15, № 22]. Збереглися і відповідний лист секретаря цариці (її самої в Петербурзі вже не було) про надсилання грошей та відповідь на нього Баранової. Пізніше П. Жур знайшов ще два документи про оплату лотерейних білетів. Розпорядження від 23 квітня правителя контори великої княжни Марії Миколаївни про видатки на лотерейні білети – 300 рублів: “Препровожденны сего числа при отношении за № 360 к ея превосходительству Ю. Ф. Барановой триста рублей ассигнациями для уплаты за билеты, взятые великою княжною Мариєю Николаевною, при розыгрывании в лотерее, в императорском семействе, написанного живописцем Брюлловым портрета В. А. Жуковского, – записать в расход по шнуровой книге о суммах ея высочества” [11, 14, № 19]. Запис від 24 квітня в книзі витрат великого князя наслідника Олександра Миколайовича: “Заплачено за лотерейный билет портрет Жуковского живописца Брюллова 300 р.” [11, 14, № 20]. Однак разом виходить лише 1000 рублів. Інших документів, які підтверджували б внесення коштів від царської родини віднайти дослідникам не вдалося.

Отож виникає спокуса вважати, що Енгельгардтові й заплачено саме 1000 рублів. У “Спогадах про Жуковського і Пушкіна”, уперше опублікованих 1871 р., О. Россет наводить слова Жуковського про те, що на викуп кріпосного художника потрібно 3000 руб. асигнаціями [10, 19]. М. Биков, якому було замовлено копію з портрета Жуковського, узагалі називав суму п’ять тисяч: “<...> К. П. Б р ю л л о в ставит на мольберт холст и говорит В. А. Жуковскому: “Садись, я напишу твой портрет – разыграй его при дворе, собери по билетам 5000 рублей (ассигнациями) и отдай помещику, Шевченко будет свободен” [1]. Згодом Биков (очевидно, ознайомившись із автобіографічним листом Шевченка до співредактора журналу “Народное чтение” О. Оболонського) скоригував своє твердження [2]. Цифри істотно різняться. Існує ще одне важливе джерело, яке засвідчує суму в 2500 руб., – жартівливий лист В. Жуковського до вихователки дітей Миколи І Ю. Баранової, написаний не пізніше 23 квітня 1838 р.: “Юлия Федоровна сошла с облаков, в которых осталось одно только сияние. В ее руке мешок с деньгами (2500 рублей) <...>” [5, 636].

Російський архівіст М. Моренець після тривалих і наполегливих пошуків 26 березня 1939 р. виявив в архіві у справах Сенату оригінал Шевченкової відпускної (нині – Російський державний історичний архів, ф. 1341, оп. 62, од. зб. 520, арк. 20), текст якої вперше опублікував повністю [7]. Дослідник пояснив логіку свого пошуку та детально описав знайдений документ. Згодом деякі його прочитання поліцейських позначок уточнив Жур [4; 56, 172–173]. Однак ніхто не вважав за потрібне звернути увагу на штамп документа.

Як зазначає Моренець, папір відпускної має водяний знак: “Гербовая бумага: 1836, цена 3 рубля” [7, 28]. У період, коли було видано Шевченкову відпускну, використання гербового паперу регламентувалося Указом від 24 листопада 1821 р. Можна припустити, що ціну угоди й відповідну їй вартість аркуша гербового паперу вказано в срібних рублях. Але це не так: до маніфесту від 1 червня 1839 р. всі казенні податки, зокрема й платежі за гербовий папір, здійснювалися в асигнаціях [3, 124]. У згаданому Указі “О гербовом

и крепостном сборах” 1821 р. прямо передбачено, що всі ціни купчих мали переводитися в рублі асигнаціями по щорічно встановлюваному курсу [8, 919, п. 14]. В інші періоди, коли срібний рубль був основною грошовою одиницею, на гербовому папері зазначалося, що ціни вказано в срібних рублях.

Однак Шевченка ані продавали, ані купували – з формального погляду він дістав відпускну від власника, тому й не вказано фактичну ціну. За тогочасним російським законодавством, “отпускные при жизни владельца могут быть двух видов: 1) писанные у крепостных дел; 2) домашние” [9, 212, ст. 678]. Як правильно вказує Моренець, Шевченкова відпускну була домашньою, тобто її укладено на гербовому папері на дому [6, 118]. Той, кого відпускали, мав її зареєструвати: “Домашние отпускные, для отвращения подлога и споров, должны быть писаны непременно за руками свидетелей, не менее двух. Увольняемый, по получении таковой отпускной, обязан явить оную не далее месяца в Уездном Суде или в Гражданской Палате, для записки в книгу у крепостных дел, где в приеме ее он один и расписывается” [9, 212–213, ст. 680]. На підставі вивчення особливостей почерків, кольору чорнил тощо Моренець припустив, що основний текст відпускнуї писар підготував заздалегідь, а підписи зроблено в різний час [6, 28]. Формальних вимог закону було дотримано – документ засвідчили троє осіб: “Свидетельствую подпись руки и отпускную, данную полковником Энгельгардтом его крепостному человеку Тарасу Григорьеву сыну Шевченке действительный статский советник и кавалер Василий Андреев сын Жуковский.

В том же свидетельствую и подписуюсь профессор восьмого класса К. Брюллов.

В том же свидетельствую и подписуюсь гофмейстер, тайный советник и кавалер граф Михаил Виельгорский” [11, 14, № 18].

Так само в термін відпускну зареєстровано – 16 – 20 травня 1838 р.: “Сия отпускная Санктпетербургской палаты гражданского суда во 2-м департаменте при прошении вольноотпущенного дворового человека Тараса Григорьева сына Шевченко к засвидетельствованию явлена и в согласность состоявшейся в палате сего мая 16-го числа резолюции, по записке в 2-ю книгу под № 130 с сею надписью выдана мая 20 дня 1838 года” [11, 14, № 18].

Існувала складна система різновидів гербового паперу. Розклад цін на гербовий кріпосний папір визначався за шкалою на 24 розряди – залежно від суми оформлюваної угоди: до 1000 руб. – аркуш паперу за три руб., від 1001 до 3000 – шість руб. і т. д. до 1000001 руб. і вище – чотири тисячі руб. за аркуш [8, 927]. Простий гербовий папір залежно від призначення поділявся на чотири “розбори”: 1-й в 50 коп., 2-й – один руб., 3-й – два руб., 4-й – три руб. аркуш [8, 921, п. 37].

Штамп на Шевченковій відпускнуї пояснюється просто: “h) для отпускных” використовувався гербовий папір четвертого “розбору” вартістю три руб. аркуш [8, 922, п. 41]. До того ж “акты, которыми крепостные люди отпускаются на волю”, звільнялися від сплати кріпосного мита [8, 918, п. 5].

Отже, офіційно, згідно з документами, Енгельгардт надав Шевченкові свободу безкоштовно, хоч ми знаємо, що насправді поміщик вимагав й одержав за це 2500 руб. асигнаціями. При оформленні відпускнуї було дотримано всіх вимог тогочасного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Быков Н.* Заметка о портрете В. А. Жуковского. (К воспоминаниям Т. П. Пассек) // Русская старина. – 1877. – Т. XX. – Кн. XI. Ноябрь. – С. 534. Підпис: Сообщ. Н. Д. Быков.
2. *[Быков Н. Д.]* Заметка Николая Дмитриевича Быкова о Т. Г. Шевченко // Русская старина. – 1904. – Т. 119. – Кн. VII. Июль. – С. 60.

3. *Блиох И. С.* Финансы России XIX столетия: История – статистика. – Москва: Тип. т-ва “Обществ. польза”, 1882. – Т. III. – 605 с.
4. *Жур П.* Шевченківський Петербург. – Київ: Дніпро, 1972. – 194 с.
5. *Жуковський В.* Собрание сочинений: В 4 т. – Москва; Ленинград: Гос. изд-во худож. лит., 1960. – Т. 4. – 783 с.
6. *Моренец Н.* Шевченко в Петербурге. По памятным местам жизни и творчества. – Ленинград: Лениздат, 1960. – 131 с.
7. *Моренець М.* Відпускна Тараса Шевченка // Образотворче мистецтво. – 1939. – № 5. Травень. – С. 26–28.
8. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – [Санкт-Петербург:] В типографии II Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXXVII. 1820 – 1821. – 983 с.
9. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Павловича составленный. – Издание 3-е. – Санкт-Петербург: В типографии II Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1835. – [Т. 9]: Свод законов о состоянии людей в государстве. – 1835. – 407 с.
10. *Смирнова-Россет А.* Дневник. Воспоминания / Изд. подгот. С. В. Житомирская. – Москва: Наука, 1989. – 789 с.
11. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814 – 1861 / За ред. Є. П. Кирилюка. – Київ: Вища школа, 1982. – 432 с.
12. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 599 с.
13. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 2003. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Букварь южнорусский”. Записи народної творчості. – 495 с.

Отримано 27 листопада 2018 р.

м. Київ

Наші
презентації
